

Afaq Emin qızı HƏSƏNOVA
Bitki Mühafizə və Texniki Bitkilər Elmi-Tədqiqat
İnstitutunun böyük elmi işçisi
E-mail afaghasanovah@gmail.com

ŞƏKİ-ZAQATALA İQTİSADI RAYONUNUN FINDIQ PLANTASIYALARINDA YARPAQYƏN BÖCƏYİN İNKİŞAF DİNAMİKASI VƏ SİRAYƏTLƏNMƏSİ

Xülasə

Fındıq bitkisi respublikada qərzəkli meyvə bitkiləri arasında yayılma arealına, əkin sahəsinə və məhsuluna görə birinci yeri tutur. Adi fındıq (meşə fındığı) cır halında, demək olar ki, respublikanın bütün regionlarında bitir. Hal-hazırkı adi fındıq çox qədim zamanlardan bağlarda becərilməyə başlanmış və hər bölgə öz cır fındıqlarını mədəniləşdirmişdir. Azərbaycanın iqlim amillərinin əlverişli olması, relyefin geocoğrafi quruluşu müxtəlif kənd təsərrüfatı bitkilərinin becərilməsinə zəmin yaradır. Əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının ödənilməsində bitki mühafi-

zəsinin rolu böyükdür. Fındıq plantasiyalarından yüksək keyfiyyətli məhsul almaq üçün geniş yayılmış və iqtisadi cəhətdən ziyanlı hesab edilən zərərvericilərin növ tərkibi dəqiqləşdirilməli və onlara qarşı səmərəli mübarizə tədbirləri işlənib hazırlanmalıdır.

Açar sözlər: fındıq bağları, meyvə, zərərverici, sürfə, yarpaqyeyən böcək, zədə.

Respublikamızda uzunmüddətli seçmə nəticəsində, xalq seleksiyasının məhsulu olan sortlar Ata-baba, yağlı fındıq, Gəncə fındığı, Əşrəfi və həmçinin xarici Kudryavçik sortu geniş becərilir. Şəki - Zaqatala bölgəsi qərzəkli meyvə bitkilərinin (fındıq, qoz, şabalıd) becərilməsi üzrə ixtisaslaşmışdır. Azərbaycan fındıq istehsalı üzrə dünyada dördüncü, idxalı üzrə isə üçüncü yerdə durur (FAO 2018). İldə 35-40 min ton fındıq istehsal olunur və fındıq bağlarının sahəsi 55 min hektara çatdırılmışdır. Ata-baba sortu Şəki-Zaqatala bölgəsində ən qədim zamanlardan becərilən xalq seleksiyası sortudur. Respublikamızda fındıq bağlarının 93%-ni təşkil edir.

2022-ci ildə Azərbaycanda fındıq bitkisinin ümumi əkin sahəsi 51435,5 ha olmuşdur, bunun 38575,1 hektarı Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunun payına düşür. Fındığın məhsuldarlığı Şəki-Zaqatala iqtisadi bölgəsində orta hesabla 14,4 sent/ha olmuşdur. Fındıq bitkisi də digər bitkilər kimi zərərli orqanizmlərlə sirayətlənir. 2023-cü ildə Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunun fındıq bağlarının təhlükəli zərərvericiləri fındıq tumurcuq gənəsi (*Phytoptus avellanae* Nalepa), fındıq mənənəsi (*Myzocallis corly*), qəhvəyi mərmər bağacığı (*Halymorpha halys* Stall), fındıq uzunburunu (*Curculio nucum* Linnaeus.), Akasiya çanaqlı yastıcası (*Parthenolecanium Corni Bouche.*), dəyişik ipəksarıyan (*Lymantria dispar* Linnaeus), yarpaqyeyən böcək aşkar olunmuşdur. Bu zərərvericilər arasında yarpaqyeyən böcək (*Altica brevicollis* Foudras.) başlıca zərərverici kimi təyin olunmuşdur və Böcəklər-Coleoptera dəstəsi, Yarpaqyeyənlər – Chrysomelidae fəsiləsinə mənsubdur.

Azərbaycanda Şəki - Zaqatala iqtisadi bölgəsində, eləcə də Rusiya, Türkiyə, Gürcüstan və Avropanın bir çox ölkələrində geniş yayılmışdır. Yarpaqyeyən böcək yarpaqları zədələyərək əvvəlcə dəşiklər açır, sonra tamamilə yeyərək skletləşdirir. Sürfə və böcəklərin ifrazatı yarpaqları çirkləndirir. Həşəratın zərərli fəaliyyəti nəticəsində bitkidə fotosintez prosesi zəifləyir, cavan tıngilər daha çox zərər çəkir. Yetkin fərdlərin ölçüləri 4-6 mm olub, rəngi əsasən tünd yaşıl, bəzən mavi, nadir hallarda isə mis rəngindədir. Yumurtası ağımtıl olub, dəyirmidir. Sürfəsinin ölçüsü 3,7-4,0 mm-dir, 3 cüt döş ayaqları vardır. Bədəni sarımtıl-yaşıl, başı qəhvəyi rəngdədir. [1, s. 301] Zaqatalanın Aşağı Tala kəndində təcrübə qoyduğumuz stasionar sahədə aprel ayının birinci ongünlüyündən etibarən böcəklərin qışlamadan çıxmağını müşahidə etdik. Bir qədər qidalandıqdan sonra cütləşir. Aprelin sonu, may ayının əvvəllərində bitkilərdə zərif yarpaqlar əmələ gələn zaman onların alt səthinə hər topada 15-20 ədəd olmaqla yumurta qoymağa başlayırlar. May ayının ikinci ongünlüyündən etibarən yumurtadan sürfələrin kütləvi çıxışı müşahidə olundu. 30-35 gün yarpaqla qidalandıqdan sonra torpaqda puplaşır. İyulun əvvəllərində puplardan ikinci nəslin böcəkləri çıxır. Bu böcəklər 2-3 gündən sonra yumurta qoyur. Rüşeymin inkişafı 16-18 gün çəkir, sonra yumurtadan sürfələr çıxır. Üç həftə ərzində sürfələr qidalanı, inkişafını başa vurduqdan sonra torpağa düşərək yenidən puplaşır. Bir neçə gündən sonra puplardan çıxan böcəklər xəzəllərin altında qışlayırlar.

Zərərverici ildə 2 nəsil verir.

Apardığımız tədqiqatlar zamanı başlıca zərərverici olan yarpaqyeyən böcəyin Aşağı Tala kəndində stasionar təcrübə bağında zədələnmə faizi, zədələnmə intensivliyinin orta balı və zədələnmə dərəcəsini aşkar etdik. Bu aşağıdakı cədvəldə əks olunmuşdur:

Hesabatın tarixi	Gündəlik orta temperatur (°C)	Nisbi rütubət (%)	Zədələnmə faizi (%)	Zədələnmə intensivliyinin orta balı	Zədələnmə dərəcəsi (%)
19.04.2023	13,0	80	6,2	0,062	1,24
12.05.2023.	15,0	79	7,7	0,096	1,92
25.05. 2023	22,0	61	9,2	0,105	2,1
14.06. 2023	23,0	62	25	0,445	8,9
20.07. 2023	26,0	65	32	0,605	12,1

Cədvəldən göründüyü kimi, Aşağı Tala kəndində stasionar təcrübə bağında yarpaqyeyən böcəyin zədələnmə faizi 32%, zədələnmə dərəcəsi 12,1 % olmuşdur.

ƏDƏBİYYAT

1. S. R. Məmmədova, B. B. Xəlilov. Kənd təsərrüfatı entomologiyası. Maarif, 1986. s. 301.
2. Qərzəkli meyvə bitkiləri. Bakı-2018.
3. Fındık enteqre mücadele teknik talimatı. Ankara 2011.
4. Bitki zararlıları zirai mücadele teknik talimatları. Bitki sağlığı araştırmaları daire başkanlığı.

***Афаг Эмин кызы Гасанова**
Старший научный сотрудник Научно-Исследовательского
Института Защита Растений и Технических Культур
E-mail afaghasanovah@gmail.com*

Динамика развития и зараженности листоедом в ореховых насаждениях Шаки-Закаталинского экономического района

Резюме

Лещина занимает первое место в республике по ареалу распространения, посевным площадям и урожайности среди плодовых культур. Лещина обыкновенная (лесной орех) растет практически во всех регионах республики. Нынешний фундук обыкновенный культивированных в садах с древних времен, и в каждом регионе выращивают свой фундук. Благоприятные климатические факторы Азербайджана, географическое строение рельефа создают основу для выращивания различных сельскохозяйственных культур. Велика роль защиты растений в удовлетворении спроса населения на продукты питания. Для получения высококачественной продукции из плантаций фундука необходимо уточнить видовой состав широко распространенных и экономически вредных вредителей и разработать эффективные меры борьбы.

***Ключевые слова:** фундуковые сады, плоды, вредитель, личинка, листоед, рана.*

***Afag Emin Hasanova**
Senior researcher of Plant Protection and Technical
Plant Science-Research Institute
E-mail afaghasanovah@gmail.com*

Development dynamics and infection of leaf-eating beetles in hazelnut plantations of shaki-zaqatala economic district

Summary

The hazelnut plant takes first place in the republic in terms of distribution area, cultivated area and yield among the fruit plants. Common hazelnuts (forest hazelnuts) grow almost in all regions of the republic. The common hazelnut has been cultivated in gardens since ancient times, and each region has cultivated its hazelnuts.

The favorable climatic factors of Azerbaijan, the geographical structure of the relief created a condition for the cultivation of various agricultural crops. The role of plant protection in meeting the population's demand for food products is great. In order to obtain high-quality products from hazelnut plantations, species composition of widespread and economically harmful pests should be specified and effective control measures should be developed.

***Key words:** hazelnut orchards, fruit, pest, larva, leaf-eating beetle, damage.*